HİLAFETİN SON GÜNLERİ

Saltanat ve hilafetin ilgası Cumhuriyet'in bir İslam imparatorluğu olan Osmanlı ile irtibatını geri dönüşü mümkün olmayacak şekilde nihayete erdirdi. Hilafetin son günleri, bu kopuşun sancılarına tercüman oluyor adeta...

AYŞE ADLI

Rahat yüzü görmemek için sanki beddua almışız!" Devrin şartları, bir milletin kısacık zaman içinde değişen kaderi kurduruyor bu cümleyi Hüseyin Cahit Yalçın'a. Sene 1923. Birinci Dünya Savaşı, ülkeleri hallaç pamuğu gibi savurmuş. Osmanlı, hisseleri konu komşu arasında paylaşılmış kurbanlık koyun gibi paramparça. Milli Mücadele'yi yürüten demokratik karakteri kuvvetli Birinci Meclis feshedilmiş, İkinci Meclis için tasfiyeci ve kontrollü seçimler yapılmış, yeni Türk devletine uluslararası statü tanıyan ve bazı yeni düzenlemeler gerektiren Lozan Barış Anlaşması imzalanmış, İzmir İktisat Kongresi toplanmış, nihayet Cumhuriyet ilan edilmiş. İmparatorluk coğrafyasıyla mukayese edildiğinde, nüfusuna değil belki ancak tefekkür ve tahayyülüne sığmayacak, daracık Anadolu toprağına sıkışmış ülke. Bir türlü kıvam tutmayan hamur gibi sürekli yoğruluyor ve yoğruluyor. Rahat yüzü görmemek için beddua almış sanki...

1 Kasım 1922'de saltanat kaldırıldıktan sonra sıcak bir meselesi daha oluyor genç Türkiye Cumhuriyeti'nin; hilafet ne olacak? Gerçi Ankara'nın hanedan içinden seçtiği, İslam dünyasıyla irtibatı belirsiz, resimle uğraşacak kadar 'modern' bir halife var; Abdülmecid bin Abdülaziz. Ama siyasi yetkiden mahrum bir hilafet ne yapabilir? Prof. Dr. İsmail Kara'nın İkinci Abdülhamid devrinden itibaren süregelen hilafet tartışmalarını derlediği Hilafet Risaleleri'nin 6'ncı cildinde, 1923 senesi içinde Cumhuriyet'in kurucu kadroları ile muhalifler arasında geçen tartışmalar yer alıyor. Hilafet-siyaset ilişkisine bir izah arıyor herkes.

Sultan Vahdettin'le birlikte yurtdışına çıkmak durumunda kalan son şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi gibi muhaliflerin gizli bir endişesi olsa da, hilafetin ilgası yok kimsenin dilinde. Her iki taraf da kendi konumunu Kur'an'dan, sünnetten, İslam tarihi tecrübesinden deliller getirerek meşrulaştırmak peşinde.

Yazarlar arasında ilmiye mensupları bariz şekilde öne çıkıyor. Ayrıca Mustafa Sabri Efendi hariç diğerleri, aynı zamanda Birinci veya İkinci Meclis'te mebusluk yapmış isimler. Her ne kadar bütün İslam ümmetini ilgilendirse de iki kişinin şahsında temsil ediliyor hilafet meselesi. Yetkileri elinden alınan Padişah ve Halife Vahdettin ve ülkeyi hızla sekülerleştiren Mustafa Kemal Paşa. Her ikisi de iştirak ediyor tartışmaya.

Hilafetsiz hükümet hükümsüzdür!

Fitili Birinci Meclis'te Karahisar-ı Sahip (Afyon) mebusluğu yapan Hoca Şükrü ateşliyor. İlmiye mensubu, Millî Mücadele kahramanı Hoca İsmail Şükrü, risalesinde temel bazı meselelere işaret ediyor: "Öncelikle, halifelik birçoklarının dile getirdiği gibi papalığa benzer şekilde sadece manevi bir kurum değil ve olamaz. Halifenin vazifelerini yerine getirebilmesi için siyasi bir nüfuz ve gücünün de olması gerekir." İsmail Kara'ya göre bu tespit, Halife Abdülmecid Efendi'nin statüsünün hilafet için uygun olmadığı manasına geliyor. İkinci olarak; halifenin olmadığı yahut siyasi gücünün bulunmadığı bir İslam memleketinde kanunların meşru ve mer'i hâle gelmesinin fıkhen mümkün olmadığına dikkat çekiyor Şükrü Efendi. Risalenin ana mantığı, hilafet böyle kaldığı müddetçe Ankara'nın meşru ve yerinde bir yönetim olamayacağı istikametinde akıyor.

Meclis'in 18 Kasım 1922'de halifeliğe seçtiği Abdülmecid Efendi için bir de hilafet merasimi düzenleniyor...

Bu sert tavır hemen karşılık buluyor elbette. Mustafa Kemal, 14 Ocak 1923'te Batı Anadolu'da bir tetkik ziyaretine çıkıyor. Ertesi gün, henüz Eskişehir'deyken Ankara'da neşredilerek Meclis'te vekillere dağıtılan risale ona da ulaştırılıyor. 16 – 17 Ocak'ta İzmit Kasrı'nda İstanbul gazetecileriyle seri mülakatlar yapan Gazi'ye Hoca Şükrü'nün risalesi de soruluyor elbette. Gazeteciler arasındaki Müştak Bey'den geliyor ilk soru; "Türkiye'de mevcut hilafet; devletin siyaseti için menfaat midir, kuvvet midir? Yoksa ne menfaat ne kuvvet midir?"

Gazi Paşa: "Hatta âlem-i İslam'a şamil olarak kalması zaaftır." diye giriyor söze. "Yani bugünkü şeraite göre biz kendi üzerimizdeki fenalığı tezyid ediyoruz. ...Zannediyor musunuz ki Hintliler, Mısırlılar, Afganlılar ve saireler dinî bir alaka ile bize merbutturlar. Bilakis millî mefkûreleri ile bizi kurban etmeğe çalışıyorlar. ...Efendiler! Hilafet milletimize baş belasıdır. Osmanlı padişahlığı hilafeti almadan evvel Osmanlı devrinin en parlak safhasını yapmıştır. Fakat bu hilafet mevkiini aldıktan birkaç sene sonra sukûta başlamıştır. Menfaat göstermemiştir." Vaziyetten memnun olmadığı çok açık. Ama yine de Kılıççızâde Hakkı Bey'in, "Yeni hükümetin dini olacak mı?" sorusuna, "Vardır efendim! İslam dinidir!" karşılığını vermekte beis görmüyor.

Meselenin hakikati 4 sene sonra, Nutuk'ta açığa çıkıyor. Mustafa Kemal Paşa ancak o zaman; baştan beri hilafeti kaldırma fikri taşısa da o toplantıda söyleyemediğini itiraf ediyor.

İzmit mülakatından bir hafta sonra Meclis'te bulunan üç hocadan destek geliyor Gazi'ye. İlmiyeden siyasetçi Hoca Halil, Hoca İlyas Sami ve Hoca Rasih'in risalesi; Hoca Şükrü'ye cevap vermek ve İzmit mülakatının mantığını kuvvetlendirmek maksadını taşıyor. Kara'ya göre müelliflerin açtığı siyasi fonksiyonu önemli başlıklardan biri, 'şekl-i hükümeti-

İZÜ - İSMAİL KARA TÜRKİYE'DE DİNİ HAYAT ARŞİVİ

mizin İslamiyet'e tetâbuku' yani yeni idarenin İslamiyet'e uygun bir rejim ve yönetim tarzı olduğu. Cumhuriyet arşivine intikal eden bir belge, bu risalenin müsveddesinin / ilk hâlinin Celal Nuri tarafından kaleme alındığını fakat mebus hocaların, ilmiye mensuplarının nüfuzundan yararlanmak maksadıyla onların adıyla neşredildiğini ortaya koyuyor.

Kadir Mısırlıoğlu'nun naklettiğine göre Hoca Şükrü risalesi de Eşref Edip tarafından kaleme alınıyor fakat milletvekilliği imkânlarından yararlanmak ve muhtemelen etkisini kuvvetlendirmek maksadıyla Hoca'nın adıyla yayımlanıyor.

TBMM'nin 1 Kasım 1922'de aldığı tarihî bir kararla saltanat lağvedilince Mustafa Kemal ve Sultan Vahdettin arasındaki dava

▸ *Saltanat lağvedildikten sonra akıbetinden endişe eden Sultan Vahideddin, haremiyle birlikte Saray'dan ayrılıyor... Bu kare Sultan'ın Türkiye'deki son saatlerinde çekiliyor...*

son hâlini alıyor. Padişah-Halife Sultan Mehmed Vahdettin, 17 Kasım sabahı küçük oğlu ve haremiyle birlikte Türkiye'yi terk ediyor. Tahmin edileceği üzere bu tarihten itibaren hakkındaki karalama kampanyasının şiddeti de artıyor. Meclis, hemen ertesi gün amcazâdesi Abdülmecid Efendi'yi seçiyor hilafet makamına. Sürgündeki padişah, olan biteni Mekke'den takip ediyor.

Saltanatın son temsilcisinin beyannamesi, 'Şevketlû Sultan Mehmed Vahideddin Efendimiz Hazretlerinin Beyanname-i Hümayunlarıdır' adıyla Türkçe ve Arapça olarak basılıyor. Ankara'nın ve basının ithamlarına cevap vermek, kendisini savunmak ve hilafet hakkından vazgeçmediğini açıklamak kastıyla yazılan metin, rivayetlere göre Şerif Hüseyin'in, Kara'ya göre ise muhtemelen İngilizlerin mâni olması sebebiyle dağıtılamıyor ne yazık ki. Ancak kısa bir özeti, Mısır el-Ehram gazetesinin 16 Nisan 1923 tarihli nüshasında neşredilebiliyor. Sultan'ın açıklamaları, hilafet konusundaki fikirleri ve halifelikten vazgeçmediğini beyan etmesi açısından önemli bir yerde duruyor.

Haklarımdan vazgeçmedim!

İddia ve ithamlara cevap veren Vahdettin, öncelikle; "Meşrutiyete inanmış bir padişah olarak dönemin icraatı ve bana atfedilen hatalar sadece bana ait değil, kabineye ve İttihat Terakki başta olmak üzere etkili olan siyasi gruplara aittir." diyor ve Ankara'nın beklentilerine neden cevap veremeyeceğini izaha koyuluyor: "Saltanatın hilafetten ayrılmasını ve Ankara'nın payitaht yapılmasını kabul etmek benim elimde olan bir şey değildir... Bunlardan birincisi, ulema-i İslâm'ın mâlumu olduğu vechile şer'i şerife katiyen mugâyir ve müvekkilim bulunan Fahru-l Mürselîn Efendimiz Hazretleri'nin hukukundan feragatı mütezammın olmakla benim için selâhiyet ve imkân haricinde olduğu gibi İstanbul'un manen Ruslara teslimi ile Bolşeviklere cemîleibrâzı mâhiyetinde bulunan ikinci tasavvurları da hilâfeti İstanbul gibi siyasî ve tarihî bir istinatgâhtan mahrum eylemek demek olduğu cihetle katiyyen gayr-ı kâbil-i kabul idi. ...Bu sebeple bana isnat edilen hıyanet-i vataniye suçu varit değildir. ...İstanbul'dan ayrılmamın sebebi korku değil taşıdığım emanete karşı nasıl davranacakları kestirilemeyen kişilerin elinde kalmamak için Hz. Peygamber'in yaptığı gibi hicret etmektir. ...Haklarımdan vazgeçmedim ve memleketime döneceğim..."

Bugünden geriye baktığında, capı giderek genişleyen tartışmanın aslında zihinleri hilafetin ilgasına hazırladığını düşünmeden edemiyor insan. Elde, tarihî ve manevî açıdan hafife alınamayacak bir mesele var: 'Hilafeti ne yapacağız?' Böylesine mühim bir meseleye basının bigâne kalması düşünülemez elbette. Hükümete muhalif ya da taraftar eli kalem tutan herkes tarafını belli ediyor. Aydın-siyasetçi-üniversite hocası-gazeteci Ahmet Ağaoğlu, gazete ve dergilerde yer alan konuyla alakalı makale ve yazıları Hilafet ve Millî Hâkimiyet ismiyle derleyerek neşrediyor. Hemen her meslekten birçok kişinin 30 küsur yazısını ve beyanatı ihtiva ediyor kitap. Ağaoğlu'nun yanı sıra, Ziya Gökalp, Ahmet Emin, Falih Rıfkı, Necmettin Sadak gibi isimlerin yazılarına yer verilen derlemede, tahmin edileceği üzere, hiç muhalif görüş yer almıyor. Sırf bu makaleler bile Cumhuriyeti kuran kadronun 1923 yılının sonlarında hilafetin ilgasına ne kadar yakın ya da uzak olduğunu görmek açısından önemli ölçüde fikir veriyor.

Birinci Meclis fesih kararı aldıktan sonra bir araya gelen yeni Meclis, Mustafa Kemal'i hayli rahatlatıyor. Gazi'nin bundan sonraki beyanları daha cesur. Mebuslara yeni halifenin pozisyonunu açıklıkla anlatıyor: "Muhterem Efendiler, firari Halife Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde hal' olundu. Yerine sonuncu halife olan Abdülmecid Efendi intihab edildi. Meclisce, yeni halife intihab olunmadan evvel, intihab olunacak zatın da padişahlık sevda ve davasına kapılarak herhangi bir ecnebi devlete iltica etmesi ihtimalini bertaraf etmek lazımdı. Bunun için İstanbul'da bulunan memurumuz Refet Paşa'ya Abdülmecid Efendi ile görüşerek ve hatta elinden TBMM'nin hilafet ve saltanat hakkında ittihaz ettiği kararı tamamen kabul ettiğine dair bir de senet alarak göndermesini yazdım."

Mustafa Kemal, Abdülmecid Efendi'nin âlem-i İslam'a hitaben bir beyanname hazırlamasını da istiyor. Bu beyannamenin taşıması gereken özellikleri de teker teker sıralıyor.

-TBMM'nin kendisini hilafete seçmesinden duyduğu memnuniyeti beyan edecek

-Vahideddin Efendi'nin 'tarz-ı hareketi'nden duyduğu rahatsızlığı dile getirecek

-Türkiye Devleti, Meclis ve hükümetinin Türk halkı ve İslam âlemi için faydalı ve münasip olduğunu teslim edecek

-...

-Beyannamede belirtilen konular dışında siyasi addedilebilecek fikir yer almayacak...

Talepler, Refet Paşa aracılığıyla iletiliyor yeni halifeye. Bu sınırlar dâhilinde hazırlanan metin, Meclis onayından geçtikten

İZÜ - İSMAİL KARA TÜRKİYE'DE DİNİ HAYAT ARŞİVİ

sonra kamuoyuyla paylaşılıyor. Son Halife Abdülmecid Efendi'nin 24 Kasım 1922'de Meclis'e gönderdiği teşekkür telgrafı, tarafların mutabakatını ispat ediyor:

"Amme-i Müslimîn için mûcib-i mahv olan düşman tekâlif-i sedîdesini kabul ve Müslimîn müdafaa-i mücâhidelerinde düşmana muvâfakatla beyne'l-Müslimînîkâ'-ı şerr u fesâd ve sefk-i dimâya fiilen teşebbüs ve bu harekâtında devam ve ısrar ve bi'n-nihaye ecnebi himayesinde tevdi-i nefs ederek makarr u makam-ı hilafetten firar eden Vahideddin Efendi'nin... ...Meclis-i âlice bu suretle hakkımda ibraz olunan nîşâne-i hürmet ve mahabbetten dolayı hassaten müftehir ve müteşekkirim. ...Hırz-ı can eylediğim bu vedî'atullahı, menâfi'-i âliye-i İslamiyyeye bi-hakkın hizmet suretiyle hüsn-i muhafazaya muvaffakiyetimi ve âlem-i İslamın daima mazhar-ı muvâffakiyât-ı sübhâniye olmasını bârigâh-ı ehadiyyetten tazarrû ve niyaz eylerim... Halife-i Müslimin, Hadimü'l-Harameyn'iş-Şerifeyn Abdülmecid bin Abdülaziz"

Halife 'sınırlarını' aşıyor!

Bu teslimiyet hilafete muhalif zümreleri teskine yetmiyor anlaşılan. Cumhuriyet'in ilanının ardından halifenin istifa ve hilafetin ilga edileceğine dair ilk söylentiler de duyulmaya başlıyor. Abdülmecid Efendi'nin çevresinde toplanan muhalifler Ankara'yı rahatsız ediyor. Mustafa Kemal yine Meclis'e hitap ediyor: "Yaptığımız ikazı hüsn-i telakki ettiğini ifade eylemiş olan Abdülmecid Efendi, Halife-i Müslimîn yerine Halife-i Rasulullah ve babasının ismi münasebetiyle Han unvanlarını kullanmaktan men'i nefs edememiştir."

Güçleri Ankara ile mukayese edilemese de Abdülmecid taraftarları da susmuyor. Lütfi Fikri, Tanin Gazetesi'nin 10 Kasım 1923 tarihli nüshasında Halife'ye açık bir mektup neşrediyor. "...Zat-ı hilafet penâhîlerinin hiç istifa fikirleri olmadığı hâlde memleket için musîbet ve felaketten başka bir şey getirmesine imkân olmayan bu gibi haber ve şayiaları kimler çıkarıyor ve bunlarla ne gibi bir gaye istihdaf ediliyor?" diye sorduktan sonra istifanın ne kadar yanlış bir adım olacağını anlatmaya koyuluyor: "Efendimiz, makam-ı mu'alla-yı hilafetten mâ'azallah bir istifa vaki olursa bu pek kalîl bir istisnasıyla bütün efrâd-ı milleti dil-hûn edecek bir musîbet-i uzma olacaktır ... Efendimizin şu zamanda ve şu bir senenin vekâyi-i malûmesinden sonra istifası, hânedan-ı muhteremenizin ebediyen sukûtu ve hatta artık bu memlekette bir hakk-ı huzur u ikametten bile akıbet mahrum edilerek muhâcerete uğraması demektir."

Sultan Vahdettin'le birlikte İstanbul'dan ve Türkiye'den ayrılan son Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin son derece kapsamlı ve sert bir dille yazdığı kitap, Mısır'da yayına hazırlanırken Ankara'da sona yaklaşılıyor. Daha ilgasına yönelik bir adım atılmamışken olacakları görür gibi uyarıyor Mustafa Sabri, "Hilafet ne acınacak hâldedir! Kökünü kazıdılar ve onu farklı bir şeyle değiştirdiler. ...hâl-i hazırda aldığı durum, artık hilafetin ehemmiyeti olmayan bir konuma getirildiğini göstermektedir."

Bu tespitlerden sonra sözü Mustafa Kemal ve 'Kemaliyyûn' dediği destekçilerine getirerek sessiz kalmakla suçladığı İslam âlemini ikaza başlıyor: "Reşid Rıza diyor ki; 'Müslümanların Batılılaşmış olanları İslam'ın ve ihlaslı Müslümanların en şiddetli ve en zararlı düşmanlarıdır.' ...Anadolu, uzun yıllardır İslam'ı aşağılamaya çalışan bu gibilerin idaresi altındadır. Bütün kuvvet ve hileleriyle dinin kalesini içeriden ele geçirmeye çalışmaktalar. ...Hilafeti saltanatından ayırmayı başardılar ve bunu dini saltanatından ayırma, hükmünü ve nüfuzunu ilga vesilesi yaptılar. ...Sultan Vahdettin'i uzaklaştırdıktan ve iftiralarında aşırı gittikten sonra saltanattan ayrılan hilafet hususunda Abdülmecid'e tam bir hoşnutluk ve ihtiramla be'at ettiler. Aradan henüz bir sene geçmedi ki ona hürmet göstermeyi de bıraktılar. ...Kemal yandaşlarının yaptıklarının yalnızca iki amacı vardır: saltanatın Osmanoğulları'ndan zorla alınarak Mustafa Kemal'e nakledilmesi. ...Hilafetin aşama aşama ilga ve iptal edilmesi."

Hilafetin ilgası o günlerde Urfa mebusu Şeyh Saffet Efendi'nin başkanlığındaki bir grup tarafından Meclis gündemine taşınıyor. Görüşmeler esnasında son konuşmayı yapan Başvekil İsmet Paşa; tereddütlerin hilafetin kaldırılmasından değil dinî açıdan ve bu kararın halk tarafından nasıl karşılanacağı endişesinden kaynaklandığını, hâlbuki İslamî kurallar yine yürürlükte kalacağı için böyle bir endişeye mahal bulunmadığını belirterek koyuyor noktayı.

Nihayet 3 Mart 1924'te hilafetin ilgası kararı çıkıyor Meclis'ten. Kararı, kitabı henüz matbaadayken öğrenen Mustafa Sabri, 'Artık söze hacet kalmadı' başlıklı bir ek ilave etmekle iktifa ediyor. Mevzu kapandığına göre tarihi şahit tutmak dışında yapılacak şey yok nasılsa... "Bu kitap matbaaya verildiği esnada Mustafa Kemal hükümeti yeni kararlar ısdar etti. ...Hilafet tamamıyla ilga edildi, Osmanoğulları küçüğü büyüğü, kadını erkeği, kendilerine akraba olan tüm fertleriyle birlikte Türkiye'den sürüldüler. Şer'iyye Vekâleti ve şer'iyye mahkemeleriyle medrese ve vakıflar ilga edildi. Türk gazetelerinin yazdıklarına bakılacak olursa Kemalci hükümet bu son kararlarıyla artık doğuya ve doğuya ait olup İslam diniyle ilgisi olan tüm kadim âdetlere veda etmiş oldu..."

▸ *Muhalif karakteri törpülenen İkinci Meclis'te bile hilafetin ilgasına yönelik itirazlar var. Ancak neticeyi Gazi ve arkadaşlarının kararlılığı belirliyor.*

1923 senesi hiç olmazsa muhalifler için hayal kırıklığı ile sonuçlanıyor. Tartışmalar çerçevesi Türkiye dışına taşarak devam ediyor. Saltanatın ilgasından sonra sessiz kalan İslam dünyası bu kez 'bu tek başına alabileceğiniz bir karar değil!' itirazını dile getirse de hilafetten geriye etkileri bugün bile hissedilen bir boşluk kalıyor... ■

e-mail: a.adli@aksiyon.com.tr

İZÜ - İSMAİL KARA TÜRKİYE'DE DİNİ HAYAT ARŞİVİ